

УДК 336.02

Семенов А. Ю.

Українська академія банківської справи Національного банку України

ВПЛИВ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ НА ПОДАТКОВУ БЕЗПЕКУ КРАЇНИ:
МАКРО- ТА МІКРОЕКОНОМІЧНИЙ РІВЕНЬ

На основі аналізу наукової літератури досліджено вплив тіньової економіки на податкову безпеку країни. Визначено сутність та причини існування тіньової економіки у країнах світу та, зокрема, в Україні. Запропоновано структуру факторів появи тіньової економіки, що охоплюють макро- та мікроекономічний рівень. Представлено схеми і механізми мінімізації податкових зобов'язань в межах податкових стратегій суб'єктів господарювання.

Ключові слова: податкова безпека, тіньова економіка, детінізація, податкова стратегія суб'єкта господарювання.

Постановка проблеми. Поняття тіньової економіки в контексті її впливу на податкову безпеку держави є комплексним і включає різні рівні її визначення. Так, на макrorівні тіньова економіка розглядається з точки зору її впливу на структуру і розвиток легальної правомірної економіки: на виробництво, розподіл, перерозподіл і споживання ВВП, на зайнятість населення, інфляцію, економічне зростання та інші макроекономічні процеси. На мікрорівні тіньова економіка проявляється у специфічній економічній поведінці суб'єктів господарювання, підприємств і структур, в тій чи іншій мірі залучених до тіньового і кримінального бізнесу, і чинників прийняття ними рішень. Обсяг тіньової економіки виступає одночасно і передумовою, і наслідком низького рівня податкової безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання наявності тіньової економіки у житті країни знайшли відображення у працях вітчизняних науковців О.Є. Власової, Г.М. Дорожкіної, О.Г. Зими, Ю.Б. Іванової, В.В. Карпової, І.А. Майбурової, О.М. Тищенко.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Натомість не розкритими залишилися проблеми впливу тіньової економіки на податкову безпеку країни.

Метою статті є визначення впливу тіньової економіки на податкову безпеку країни.

Виклад основного матеріалу. Згідно аналізу наукових праць [1–6], тіньова економіка – незареєстрована в установленому порядку економічна діяльність суб'єкта господарювання, яка характеризується мінімізацією витрат на виробництво товарів, виконанням робіт та наданням послуг, ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), наслідком якої є порушення законодавчо встановлених норм. Причини тіньової економіки – поява протиріч між зростаючими потребами суб'єктів господарювання та обмеженими можливостями легального суспільного виробництва. Високу роль у цьому процесі також відіграють стратегічна невизначеність та інституційна невпорядкованість в країні. Згідно даних Світового банку, Україна входить до групи країн з високим рівнем тіньової економіки (понад 40 % від ВВП).

Основними причинами існування тіньової економіки в Україні є [1; 2]:

1. Відсутність повноцінного ринкового середовища. Уповільнення інституціональних, структурних і економічних перетворень, недосконалість ринкових механізмів призводять до неузгодженості державної економічної політики з інтересами суб'єктів господарювання, які змушені самостійно розвивати неформальні механізми взаємного співробітництва.

2. Слабкість інституційної бази формування та реалізації економічної політики. Відсутність дієвого механізму захисту прав власності, справед-

ливого і неупередженого судочинства, ефективно діючих інститутів регулювання сегментів фінансового та реального секторів економіки знижують потенційний рівень інвестування та сприяють відтоку капіталу з країни.

3. Неефективність управління державною власністю. Брак ринкової мотивації та ефективної системи відбору менеджерів для управління державними підприємствами, а також монопольний доступ як до державних ресурсів, так і до державного замовлення створюють передумови для низької виробничої ефективності і невисокого «податкового виходу» державних підприємств. Серед акціонерних товариств, пакети акцій яких перебувають в управлінні держави, збиткових набагато більше, ніж в середньому по Україні.

4. Структурні недоліки податкової системи. Чинна податкова система зосереджена на максимальному залученні надходжень до бюджету без урахування можливих наслідків надмірного фіскального тиску на суб'єктів господарювання та громадян. Досить часто використовується система авансових платежів за податками. Разом з тим недосконала система податкового адміністрування нівелює прагнення суб'єктів господарювання легалізувати тіньові капітали та залучити їх до реальної економіки.

5. Незбалансованість державної регуляторної політики. Відсутність чіткої стратегії розвитку економіки країни та синхронізації відособлених програм розвитку різних секторів та галузей економіки разом із повільно прогресуючим бюрократичним державним апаратом створюють передумови для функціонування схем ухилення від оподаткування та виведення капіталу.

6. Недосконалість бюджетної політики та контролю за видатками. Неефективна система контролю за виконанням видаткової частини державного бюджету, особливо у сфері державних закупівель, їх недостатня прозорість, порушення бюджетної дисципліни, зловживання, завищення вартості закупівель і нецільове використання державних коштів формують тіньовий потік грошових коштів.

7. Деформація структури зайнятості. Високе податкове навантаження на фонд оплати праці разом з невисокою офіційною мінімальною заробітною платою в країні стимулюють підприємців до виплат зарплат «у конвертах» і ухиленні від належних державі податкових платежів.

8. Недоліки в діяльності судової влади. Неправомірність рішень суддів та відсутність адекватної з їх боку відповідальності перед державою та суспільством забезпечують умови для перерозподілу власності (рейдерства).

9. Монополізація економіки. Монопольна позиція окремо визначених компаній на ринках житлово-комунального господарства, агропромислового комплексу, енергетики, платних послуг державних

органів, залізничних перевезень разом з мережею афільованих з ними приватних фірм та компаній сприяють відтоку капіталів поза межами офіційного ринку.

10. Корупція. Внаслідок непрозорості системи взаємовідносин між суспільством і державою формуються і ефективно діють корупційні «ринки» державних послуг і суспільних благ, зокрема: адміністративно-господарських рішень; державних посад; землі; державних закупівель.

Таким чином, вище зазначені причини існування та розвитку тіньової економіки викликають такі негативні наслідки: втрата податкових надходжень до бюджету; неефективність управлінських рішень через брак адекватності статистичної інформації про розвиток економічних процесів; зниження рівня внутрішньої інвестиційної активності у зв'язку з неможливістю відкритого використання прихованих від оподаткування доходів та їх відтік за кордон; зменшення інтересу потенційних західних стратегічних інвесторів; зростання рівня криміналізації суспільства через зрощування підприємницьких та державних структур в особі різних органів державної влади і правопорядку.

Відповідно до факторів, що впливають на існування тіньової економіки, існують різні методики [3, с. 1] кількісного обчислення рівня тіньової економіки в країні (табл. 1).

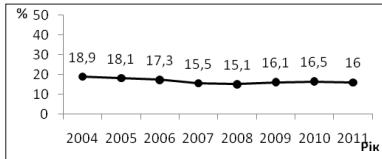
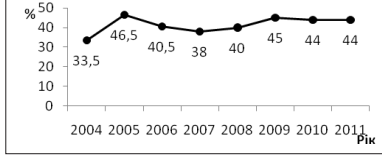
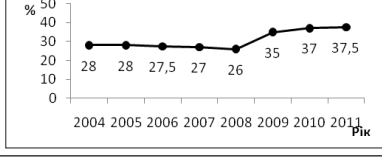
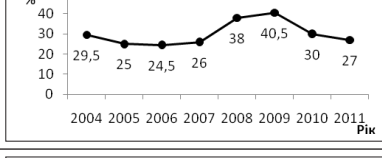
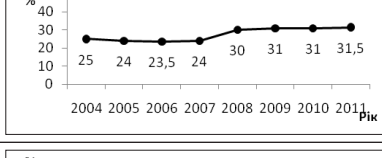
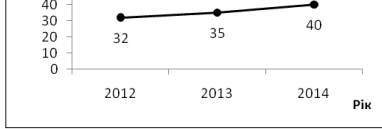
Аналіз засвідчує наявність суттєвих розбіжностей між методикою Державного комітету статистики та іншими розрахунковими методами. Це зумовлює необхідність розрахунку інтегрованого показника тіньової економіки, динаміка якого засвідчує негативні тенденції зростання тіньової економіки в Україні (40% від ВВП країни). За оцінками експертів [3, с. 2–4], у 2012 р. загальний обсяг тіньового сектора української економіки становив 350 млрд. грн. на рік, з яких 170 млрд. – заробітна плата в «конвертах», 100 млрд. – використання конвертаційних схем, 35 млрд. – неофіційні платежі, 45 млрд. грн. – основні кошти, матеріальні ресурси і послуги тіньового сектора. Частка працюючих в «тіні» складала 16,6% від усіх працюючих (близько 5–7 млн. чол.). Статистичне зіставлення їх тіньових доходів з обсягом роздрібного товарообігу доводить втрати бюджету на рівні понад 46 млрд. грн. ПДФО та 97 млрд. грн. недоотриманих соціальних внесків.

Незважаючи на досить значний вплив макроекономічних факторів на формування тіньової економіки, роль суб'єктів господарювання в цьому контексті часто є визначальною через використання ними різних схем ухилення від оподаткування чи його суттєвої мінімізації.

Зазначимо, що у своїй діяльності підприємства послуговуються обраною податковою стратегією, що полягає у виборі найбільш ефективного варіанту

Таблиця 1

Методики визначення та динаміка рівня тінізації економіки України

Методика визначення рівня тінізації економіки	Характеристика методики	Динаміка рівня тінізації економіки України за відповідною методикою
Методика Держкомстату	Визначає обсяги тіньової економіки, у середньому від 15% до 18% ВВП. Дані значно відрізняються від даних інших служб та науковців.	
Метод «витрати населення – роздрібний товарообіг»	Виявлення перевищення споживчих грошових витрат населення на придбання товарів над загальним обсягом продажу населенню товарів усіма суб'єктами господарювання.	
Електричний метод	Порівняння приросту внутрішнього споживання електроенергії з приростом ВВП.	
Монетарний метод	Визначення тенденцій зміни співвідношення обсягу готівки до обсягу банківських депозитів протягом аналізованого періоду.	
Фінансовий метод	Визначення тенденцій зміни пропорцій між вартістю товарів, робіт і послуг, використаних у процесі виробництва, та валовим доходом підприємств у цілому.	
Інтегральний показник тіньової економіки в Україні		

сплати податкових платежів при альтернативних варіантах його господарської діяльності та визначає зміст системи податкової безпеки підприємства. Особливістю є протиставлення мети податкової безпеки підприємства, яке прагне мінімізувати податкові платежі і податкової безпеки держави, що потребує максимального податкового виходу.

Виділяють чотири основні типи податкових стратегій [4, с. 404–406], які незалежно від факту формального проголошення реалізуються суб'єктами господарювання:

– стратегія максимальної податкової безпеки. Спрямована на абсолютне виконання вимог податкового законодавства на основі безапеляційного визнання позиції податкових органів з усіх спірних питань. Вона дозволяє мінімізувати податкові ризики, водночас супроводжується максимальним податковим навантаженням, що не відповідає головній меті – збільшення ринкової вартості та максимізації чистого прибутку, а також надає системі податкової безпеки підприємства формального характеру;

– стратегія ухилення від оподаткування. Виявляється у свідомому порушенні податкового законодавства. У її основі лежить використання методів, що знаходяться за межами правового поля, що не може бути прийнятним для організації, що будує стратегію розвитку та сприяє тінізації своєї діяльності;

– стратегія «пом'якшення» податкових наслідків. Припускає відмову від свідомо неправомірних угод і мінімізацію сумнівних господарських операцій. Фактично вона «балансує» між стратегією ухилення від оподаткування і стратегією податкової оптимізації. Порівняно з останньою генерує додаткові податкові ризики і може бути досить небезпечною. У рамках неї система забезпечення податкової безпеки набуває особливого значення, оскільки передбачає в першу чергу управління такими ризиками;

– стратегія податкової оптимізації. Характеризується зменшенням величини податкових зобов'язань (чи перенесенні їх виконання на пізніші терміни), а також скороченням податкових ризиків за допомогою цілеспрямованих дій платника податків в рамках правового поля.

Таблиця 2

Схеми оптимізації та ухилення від сплати податків суб'єктами господарювання

Метод, схема оптимізації та ухилення від сплати податків	Приклад
1. Трансфертні схеми та методи	Зниження експортних цін з метою перенесення податкової бази на афільовані офшорні компанії чи компанії-нерезиденти.
	Зниження імпорتنих цін шляхом закупки товарів у афільованих офшорних чи низько податкових компаній-нерезидентів з метою економії на миті та ПДВ.
	Перенос податкової бази на компанії-одноденки шляхом організації через них продажу чи купівлю товарів (робіт, послуг), з наступним виведенням коштів на нерезидента.
	Продаж чи закупка товарів через компанії, що працюють у спеціальних економічних зонах, з використанням комісійної схеми з метою економії податку на прибуток.
2. Дроблення та поділ бізнесу	Переведення робітників у компанії, що користуються спеціальним режимом податкообкладання, мають пільги чи є нерезидентами з наступним заключенням договорів аутсорсингу чи аутстафінгу. Дозволяє занижувати внески по фонду заробітної плати та податок на прибуток.
	Виділення частини бізнесу в окремі фірми, що мають право використовувати спрощену систему оподаткування.
3. Заміна відносин, у тому числі за фіктивними договорами	Використання давальницьких схем з компаніями, що використовують спеціальні податкові режими.
	Підписання договору лізингу основних засобів замість договору поставки.
	Проведення реконструкції та модернізації основних засобів під виглядом поточного та капітального ремонтів.
	Отримання передоплати за товари (роботи, послуги) у вигляді займу з метою несплати ПДВ за авансом.
	Реєстрація працівників в якості фізичних осіб – підприємців та підписання з ними цивільно-правових договорів замість трудових з метою зниження внесків за фондом оплати праці та до ФСС.
4. Використання окремих видів договорів, у тому числі фіктивних угод	Підписання замість договору купівлі-продажу договору комісії (доручення, агентського договору) з метою уникнення сплати ПДВ за авансом.
	Виплати роялті, відсотків, дивідендів на користь компанії-нерезидента.
	Оплата частини вартості товарів, робіт, послуг у формі штрафних санкцій за фіктивним договором з метою економії ПДВ.
	Перенос виплати податку на прибуток на пізніший період шляхом визначення моменту переходу права власності на відвантажені товари після їх оплати.
	Використання вексельних форм розрахунків для імітації реальності понесених витрат на купівлю товарів, робіт, послуг для зниження доходу від реалізації.
	Факторингові схеми зниження податку на прибуток.
	Підписання фіктивних угод на надання консультаційних та інших послуг; фіктивна оренда та ін.
Зміна ціни поставлених товарів (робіт, послуг) в наступних податкових періодах з метою переносу строків сплати ПДВ та податку на прибуток.	
5. Окремі методи і схеми оптимізації, використання податкових пільг	Отримання інвестиційного податкового кредиту.
	Акумуляування доходу від реалізації на рахунках фірм-одноденок.
	Зниження доходу від реалізації за рахунок часткових розрахунків з контрагентами через рахунки компаній-нерезидентів.
	Найм працівників-інвалідів з метою економії на відрахуваннях до ФСС.
	Медичне та пенсійне страхування працівників, як частина оплати праці з метою економії на відрахуваннях із заробітної плати.
Приєднання (злиття) збиткової компанії	

Складено автором на основі [5, с. 113–118]

Отже, чинні схеми і механізми мінімізації податкових зобов'язань, які використовують суб'єкти господарювання, доцільно поділити на чотири групи:

- схеми зменшення податкових зобов'язань;
- схеми оптимізації податкових зобов'язань;
- схеми ухилення від оподаткування;
- схеми, які мають ознаки шахрайства.

Найбільш уживані в даний час схеми оптимізації та ухилення від сплати податків представлені в таблиці 2.

Таким чином, враховуючи наявність існуючих схем та методів ухилення та оптимізації оподаткування в контексті боротьби з тінізацією економіки та забезпечення податкової безпеки в країні, держава може формувати систему стимулів для суб'єктів господарювання у формі зменшення зобов'язань чи зміни строків їх сплати (рис. 1).

Податкові стимули значно підвищують маневреність бізнесу відповідно до поточної фінансової ситуації в конкретний момент часу. Водночас їх використання вимагає більш якісного контролю та адміністрування податків з боку держави.

Висновки і пропозиції. Підвищувати податкову безпеку держави неможливо без розробки механізмів протидії тіньовому сектору – комплексу заходів по детінізації економіки. Це цілісна система дій держави, спрямована передусім на подолання причин та усунення наслідків поза офіційних економічних відносин в країні. Стратегічною метою детінізації є суттєве зниження рівня тіньової економіки шляхом легалізації тіньових капіталів, створення сприятливих умов для залучення їх в економіку.

Основними заходами, що сприятимуть зниженню рівня тіньової економіки, мають бути:

1. Створення умов для легалізації зайнятості;
2. Сприяння розвитку банківської системи та фінансового ринку;

3. Скорочення рівня монополізації та мотивація до конкуренції (додаткові податкові стимули до накопичення та інвестування коштів в інноваційний сектор юридичними особами, а надавати їх за фактичними результатами діяльності);

4. Спрощення дозвільних процедур реєстрації та здійснення підприємницької діяльності;

5. Підвищення ефективності державного моніторингу і контролю за підприємницькими структурами;

6. Посилення правового захисту майнових прав держави;

7. Розробка правового забезпечення процесу легалізації доходів (звуження бази тіньового господарювання за допомогою зменшення рівня оподаткування фізичних осіб на величину документально підтверджених коштів, витрачених на розвиток людського капіталу (освіта, підвищення кваліфікації));

8. «Амністія» капіталів некримінального походження;

9. Регламентувати обов'язкове обґрунтування джерел походження грошових коштів при купівлі товарів, вартість яких перевищує певну заздалегідь визначену суму;

10. Залучити до реалізації стратегії легалізації представників міжнародних організацій та громадських об'єднань, що спеціалізуються на протидії нелегальному господарюванню.

Таким чином, реалізація зазначених заходів зменшення частки тіньової економіки за рахунок легалізації капіталу, підвищення бюджетної дисципліни, забезпечення прав власності стимулюватиме розвиток інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності економіки, що в цілому сприятиме покращенню рівня податкової та фінансово-економічної безпеки країни.

Рис. 1. Види і класифікація податкових стимулів для суб'єктів господарювання [6, с. 10]

Список літератури:

1. Іванов Ю.Б., Тищенко О.М., Дорожкіна Г.М., Зима О.Г., Карпова В.В. та ін. Проблеми розвитку податкової політики та оподаткування : [монографія] / [Ю.Б. Іванов, О.М. Тищенко, Г.М. Дорожкіна, О.Г. Зима, В.В. Карпова та ін.]; за заг. ред. проф. Ю.Б. Іванова. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2007. – 448 с.
2. Економіка налоговых реформ : [монографія] / Под ред. [И.А. Майбурова, Ю.Б. Иванова, Л.Л. Тарангул]. – К. : Алерта, 2013. – 432 с.

3. Бочі А. Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання / А. Бочі, В. Поворозник // Міжнародний центр перспективних досліджень. – К. – 7 с.
4. Власова О.Є. Податкова безпека в системі заходів забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання / О.Є. Власова // Комунальне господарство міст : наук.-техн. збірник. – 2012. – № 108. – С. 401–407.
5. Путилин Д. Опасные налоговые схемы / Д. Путилин ; 2-е изд., испр. и доп. – М. : Альпина Паблишерз, 2009. – С. 114–118.
6. Кеменяш І.Г. Управління податковою безпекою суб'єктів підприємництва в Україні : автореф. дис. ... к. е. н. : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / І.Г. Кеменяш ; Львівська державна фінансова академія. – Львів, 2011. – С. 10–12.

Семенов А. Ю.

Украинская академия банковского дела Национального банка Украины

ВЛИЯНИЕ ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКИ НА НАЛОГОВУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ СТРАНЫ: МАКРО- И МИКРОЭКОНОМИЧЕСКИЙ УРОВЕНЬ

Резюме

На основе анализа научной литературы исследовано влияние теневой экономики на налоговую безопасность страны. Определены сущность и причины существования теневой экономики в странах мира и, в частности, в Украине. Предложена структура факторов появления теневой экономики, охватывающих макро- и микроэкономический уровень. Представлены схемы и механизмы минимизации налоговых обязательств в пределах налоговых стратегий субъектов хозяйствования.

Ключевые слова: налоговая безопасность, теневая экономика, детенизация, налоговая стратегия субъекта хозяйствования.

Semenog A. Y.

Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine

INFLUENCE OF SHADOW ECONOMY ON THE COUNTRY'S FISCAL SECURITY: MACRO- AND MICROECONOMIC LEVEL

Summary

On the basis of analysis of scientific literature the influence of the shadow economy on country's fiscal security is researched. It is mentioned the essence and reasons for the existence of the shadow economy in the world and in particular in Ukraine. It is presented the structure of the factors of shadow economy appearance, encompassing macro and micro level. The scheme and mechanisms of tax liabilities' minimizing within the tax strategies of entities is presented.

Keywords: fiscal security, shadow economy, legalization, taxation strategy of the entity.

УДК 330.341.4:338.45

Сороківська О. А.

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

СПРИЯТЛИВІ ФАКТОРИ І РИЗИКИ РОЗВИТКУ ПЕРЕРОБНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Здійснено комплексне дослідження економічних показників діяльності промисловості України. Розраховано аналітичні показники результатів виробництва та реалізації продукції підприємств переробної галузі. Визначено основні тенденції майбутнього розвитку промисловості в умовах військових дій, виокремлено позитивні фактори впливу та загрози. Досліджено особливості зовнішньоекономічного розвитку України та його вплив на діяльність вітчизняних промислових підприємств.

Ключові слова: гібридна війна, промисловий розвиток, моніторинг, переробна галузь, економічні показники, основні тенденції, фактори впливу, можливості, загрози.

Постановка проблеми. Сьогодні промислові підприємства України перебувають у складному економічному становищі, оскільки країна втягнута у гібридну війну. Військові дії накладають відбиток на ресурсне забезпечення та рівень рентабельності господарюючих суб'єктів, тому вважаємо за доцільне провести комплексне дослідження економічних показників діяльності підприємств переробної галузі з метою виявлення основних тенденцій, факторів впливу, можливостей та загроз їх розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У даній сфері опубліковано багато наукових праць вітчизняних (В. Беседін, С. Єрохін, О. Чмир, О. Михайленко та С. Захарін, Б. Щукін [1–4]), зарубіжних

учених (А. Бессонов, С. Глазьев, С. Ермолаев та Г. Капканціков, О. Красільников, П. Усатий [5–9]) і матеріалів міжнародних організацій, зокрема, Організації об'єднаних націй з промислового розвитку [10–11] та ін. Як правило, у такого роду аналізі застосовуються дані з міжгалузевого балансу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні невирішеними залишаються питання здійснення постійного моніторингу та своєчасного розрахунку аналітичних показників розвитку переробної галузі України в умовах воєнних дій.

Метою статті є здійснення комплексного дослідження економічних показників діяльності підприємств переробної галузі з метою виявлення осно-